

Recensioner

Lithic raw material economies in Late Glacial and Early Postglacial Europe. Red. Lynn E. Fisher & Berit Valentin Eriksen. Oxford 2002. 179 s. ISBN 1-84171-471-2.

I april 1994 höll sällskapet för amerikansk arkeologi sitt 59:e årliga möte. Det ägde rum i Anaheim i Kalifornien och hade flera olika tematiska sessioner. En av dem berörde temat råmaterial och stenteknologi under senpaleolitikum och tidigmesolitikum i det senglaciala och tidigt postglaciala Europa. Åtta år senare kom publikationen från denna session, med elva bidrag av forskare från såväl Europa som USA.

Det kan tyckas konstigt att amerikanska arkeologer intresserar sig så för europeisk stenålder. Men detta var inte en enstaka händelse. Tvärtom är det en del av ett ganska aktivt nätverk av forskare i USA som intresserar sig för paleolitisk och mesolitisk arkeologi i Europa. Det har säkert sin bakgrund i Lewis Binfords arbete kring franskt senpaleolitikum och det genomslag hans arkeologi fick under 1960-talet i USA (och förvisso på andra ställen). Konferensserien Mesolitikum i Europa som hålls vart femte år har fortfarande ett kontinuerligt inslag av forskare från andra sidan Atlanten.

Sessionen om råmaterialutnyttjande hade sitt ursprung i idén att regionala mönster av råmaterialvariation ger en tillförlitlig bild av flera aspekter av jägar/samlares liv. Det kan gälla sådana saker som rörlighet, territorialitet och kommunikation mellan olika grupper. Det är inte ovanligt att sådana här konferensrapporter innehåller en ganska spretig bukett med artiklar som mer speglar individuella forskares intressen än en gemensam fråga. I det här fallet har redaktionskommittén försökt förhindra detta genom att ställa fem frågor som alla ombads besvara. Frågorna rörde 1) hur utvinningen av råmaterial organiserades i förhållande till andra aktiviteter, 2) hur råmaterialanvändningen förhöll sig till den sociala organisationen, 3) hur distributionen förhöll sig till de rörliga bosättningsmön-

rens omfattning och organisation, 4) över vilka avstånd olika råmaterial transporterats, samt 5) hur skiljer vi mellan utbyte av och direkt tillgång till olika råmaterial? Redaktörerna själva tyckte att detta lyckades väl och att framför allt frågan om planering och framförhållning med behovet av olika råmaterial diskuteras genomgående i de flesta artiklarna. Jag tycker att frågorna kanske kunde ha varit färre eller tydligare ha rört ett och samma ämne. Med tanke på de olika forskarnas hemvist och forskningsstrategier så skulle ett sådant upplägg kanske tydligare visa på hur olika man ser på ett och samma tema från olika forskningshorisonter.

När det gäller bidragen så märks en genomgående övertygelse om att variationen mellan råmaterial för redskapstillverkning har ett entydigt samband med olika gruppers bosättningsmönster. Det säsongsmässiga användandet av olika boplatser i samband med tillgången på olika säsongsbundna resurser är fortfarande en av grunderna för senpaleolitisk och mesolitisk arkeologi. Ett ökat inslag av lokala råmaterial speglar ett mer begränsat rörelsemönster medan mer exotiska bergarter och mineral tyder på mer långväga kontakter. Detta medför att man sällan diskuterar förhållandet mellan förekomsten av olika icke-lokala råmaterial och sociala kontakter, i form av utbyte mellan grupper, i motsats till direkt anskaffning (vilket var en av frågorna som redaktörerna ställde). Detta är ett typiskt exempel på att Richard Bradleys klassiska uttalande från 1984 fortfarande är aktuellt: »Successful farmers have social relations with one another, while hunter-gatherers have ecological relations with hazelnuts». Om vi byter ut hasselnötterna mot flinta så speglar det nog i det här fallet flertalet av författarnas uppfattning i frågan. En bra jägare/samlare skaffar sitt råmaterial själv, och är inte beroende av andra!

Jag håller med redaktörerna när de i inledningen skriver att en slutsats av de publicerade bidragen är att analyser av råmaterialvariation inte ensamma kan förklara orsakssamband. De

behöver kombineras med analyser av boplatsernas varaktighet, utbredning och funktion. Men till skillnad från redaktörernas åsikt att det är de samhällsekonomiska kontexterna som är viktiga så menar jag att råmaterialstudier har sin givna plats även i andra samhällskontexter, t.ex. sociala eller rituella. Med detta vill jag inte återskapa någon systemteoretisk modell över mänskliga samhällen. Det finns inga givna gränser mellan olika samhällsliga kontexter. I stället är samhällen mångfasetterade konstruktioner där vi benämner olika delar på olika sätt. Och precis som samhällen består av många delar som alla är invävd i varandra utan tydliga gränser så var också den förhistoriska människans råmaterialanvändning invävd i ekonomiska, sociala och rituella praktiker.

En artikel avviker dock i denna fråga. Det är Berit Valentin Eriksens eget bidrag om förhållandet mellan olika typer av exotiska material. Hon diskuterar å ena sidan snäckskal och å den andra bergarter som gagat och lignit (båda är olika typer av förstenat kol). Valentin Eriksen påpekar det nästan självklara faktumet att råmaterial för redskap speglar en typ av rörlighet och kommunikation medan råmaterial för andra typer av föremål speglar helt andra förhållanden. Likaså betonar hon att man får en skev bild om man låter olika typer av bergarter och mineral bilda underlag för hypoteser om jägaresamlares sociala territorier, då dessa material troligen speglar rörlighet under kortare tid och inom snävare områden. På så sätt vidmakthåller man också bilden av små grupper av jägaresamlares utan vidare kontakter med varandra.

Nu är ju den arkeologiska verkligheten för många av oss som arbetar med äldre stenålder just det efterlämnade stenmaterialet. Men i Alperna är förhållandena lite annorlunda. Här förekommer på flera senpaleolitiska och tidigmesolitiska boplatser smycken av snäckor och musslor, både från Donau och Medelhavet, tillsammans med smycken av gagat och lignit. Valentin Eriksen visar att snäckskal förts över avsevärt längre avstånd än gagaten och ligniten. Hennes analys visar också på skillnader i råmaterialutnyttjandet mellan de senpaleolitiska Magdalenien-boplatserna och de senmesolitiska boplatserna i Jura-bergen. De kulturella, sociala

och ekonomiska förändringar som förmodas ske i nordvästra Europa under övergången till mesolitikum har ju länge varit av stor betydelse för synen på våra jagande stenåldersförfäder. Tyvärr kommer inte Valentin Eriksens analys längre än till att just identifiera skillnader i bosättningsmönster mellan perioderna medan de bakomliggande orsakerna fortfarande är oklara. Något som tyvärr även är gemensamt för flera av de andra bidragen i volymen.

Fastän artiklarna till stor del speglar en ganska oproblematiserad syn på förhållandet mellan sten och människa så kan jag inte hjälpa att känna en viss fascination över den möjlighet som finns att studera råmaterialvariation över stora delar av Europa. Alla dessa olika lokala bergarter och mineral som människan lokaliserat, omskapat och använt under förhistorien, och de möjligheter detta källmaterial ger oss arkeologer. Sverige med sin varierade geologi borde också kunna erbjuda möjligheter för sådana studier, fast vi ännu inte har någon sådan forskningstradition. Samarbete med geologer har i och för sig varit länge ett kännetecken för svensk stenåldersarkeologi, men det har främst rört sig kring frågor om kvartär kronologi och strandförskjutning snarare än än geologi och mineralogi. Fortfarande har man en känslan av att den viktigaste råmaterialvariationen i svensk stenålder är den mellan kvarts och flinta. Detta trots att det vid otaliga stenåldersundersökningar dyker upp avslag av helt andra bergarter och mineral. Hoppeligen kan böcker som *Lithic raw material economies* inspirera till analyser av råmaterialanvändning även i Sverige.

Christina Lindgren

Riksantikvarieämbetet UV Mitt

Instrumentvägen 19

SE-126 53 Hägersten

christina.lindgren@raa.se

Friederich E. Grünzweig, *Runeninschriften auf Waffen. Inschriften vom 2. Jahrhundert n. Chr. bis ins Hochmittelalter*. Wiener Studien zur Skandinavistik 11. Edition Praesens Wien 2004. 203 pp. ISBN 3-7069-0227-3.

This work is centered on a question addressed by Klaus Düwel already in 1981. Are runes frequently engraved on weapons? The answer to this question was negative some 25 years ago, and still remains so. Why a new book on the topic, then? This work appears to have been conceived as a catalogue or compilation of runic inscriptions on weapons, summarizing previous conclusions along the way, rather than as a work of independent research and creative analysis. As such, the work certainly does have its merits as a helpful source of reference.

But Grünzweig's approach towards archaeology varies considerably when discussing different types of weapons. Much effort has been placed on criticizing individual works on the Roman Iron Age lance- and spearheads. Considerably less space has been devoted to the Migration Period swords. This makes the catalogue somewhat lopsided. One also wonders at the incredulity against certain theories while others are accepted only to be abandoned a page later.

For instance, the hypothetical connection between the English Migration Period runic swords (three from Kent, the Isle of Wight, Chessel Down, Gilton Ash, Sarre) and the Jutish migration mentioned by the venerable Bede remains highly dubious. Moreover, if one follows Grünzweig's own logic, one ought to look at the closest counterparts of the swords. But these are not the finds from Nydam, as he suggests. Rather, the scabbard from Bergakker in the Netherlands and the recently unearthed ring sword from Saint Dizier in Champagne-Ardenne are considerably closer in time and space to the English finds than are the Nydam finds. Indeed, the Gilton Ash pommel has its closest typological parallel in Saint Dizier. Moreover, the Saint Dizier inscription reads **(a)lu**. It does indeed match the inscriptions on the axe-handle from Nydam and the arrows from Illerup A. Less complicated are the chapters dealing with the handful of weapons from

southwestern Germany and the Viking and Medieval Periods in Scandinavia.

When summarizing his results, Grünzweig returns to his pet question, that of the apparent dominance of runic inscriptions in military contexts as opposed to female graves during the Roman Iron Age. He opts for the invention of the runic script in Scandinavia, yet still appears to have difficulties resolving the problem of the runic lances and spears from Eastern Europe. These do not fit an easy model of diffusion, especially since Grünzweig considers the Mos lance head an imported object.

The fact that Grünzweig did not know of the Saint Dizier find at the time calls for future caution. One must not speculate about grand ethnic movements in relation to historical sources and material objects merely because one would like the sources to be true and the relations to be causative. It is considerably more challenging to have to explain why parallels in terms of inscriptions and material objects instead have the annoying tendency to appear in the wrong places. Runes on Migration Period swords connect Kent, France and the Netherlands across the Channel during a volatile period one knows very little about. Formulaic words like *alu* appear from Nydam via Spong Hill and Saint Dizier to Hüfingen in southwestern Germany. Rather than an ethnic question, this would seem to represent a problem complex concerning literate ideology, military hierarchy and social organization in the post-Roman world.

Svante Fischer

Musée d'Archéologie Nationale
Château Saint-Germain-en-Laye
Place Général de Gaulle 78105 Cedex
France
swantowraetrana@hotmail.com

Svearikets tillkomst – än en gång. – Hur gick det till egentligen? Ett seminarium arrangerat av Arbetsgruppen Långhundraleden. Vallentuna 2005. 72 s. ISBN 91-631-7838-9.

Det är värdefullt när yrkesforskare får möta sådana som på fritiden ägnar sig åt samma problem. De olika synvinklar som då möts ger ofta ett nytt liv till debatten.

Det var därför med förväntan som jag tog emot Arbetsgruppen Långhundraledens publikation av texter från ett seminarium 2002. Som en liten marginalanmärkning vill jag anföra att det hade varit en stor fördel om skribenterna hade bemödat sig om att förse sina utläggningar med referenser, då källorna till en del påståenden inte alltid är helt solklara.

Jag kommenterar här inläggen i den ordning som de tryckts. Som allmän referens för mina påståenden hänvisas till min artikel om Sveariket i *KVHAA:s årsbok 2004* (s. 203–227).

Wladyslaw Duczko tar som utgångspunkt hur statsbildningen skedde i hans forna hemland Polen. Enligt Duczko är den stora skillnaden mellan Polen och Svealand att i Polen sker ett markant brott i den kontinuerliga utvecklingen mot en stat när slaverna tränger in på 500-talet. Den polska statsbildningen är därför sen då makteliterna får sin form först under 700-talet. Det är riktigt att man i Svealand kan spåra framväxten av makteliter redan under århundradena efter Kristi födelse, men jag är tveksam till påståendet att vi här i Mellansverige skulle ha haft en kontinuerlig lokal utveckling från bronsålder till nutid. Efter vad jag förstår så har det snarare pågått en mer eller mindre kontinuerlig invandring till Mellansverige från områdena öster om Östersjön, omvitnad av föremålsfynd, fornborgar och gravformer såsom tarandgravar. Kanske är det just den press som uppstått genom invandringen av nya folkelement som har präglat utvecklingen i Svealand. Detta kan ha varit en av orsakerna till att man valt att betona sin gruppetnicitet och förankring i bygden.

I den efterföljande diskussionen framlades tvivel på huruvida Erik Segersälls drottning var av polsk härkomst. Här påpekade Duczko att giftermålet med den polska prinsessan är be-

kräftat av två källor, nämligen Adam av Bremen och Thietmar av Merseburg. Just Thietmars vittnesbörd är här särskilt värdefullt eftersom han var delvis samtida med Erik Segersäll (Erik dog när Thietmar var barn), medan Adam mycket väl kan ha hämtat uppgiften från Thietmar.

John Kraft har som amatör under många år ägnat sin forskning åt Svealand. Hans inlägg behandlade den gamla indelningen med hundare och skeppslag. Jag delar Krafts uppfattning att hundaresindelningen är gammal och avspeglar en mer eller mindre ursprunglig regionindelning. Däremot är jag tveksam inför hans rekonstruktion av försvunna hundare.

Historikern Lars Gahrn, känd för sin avhandling om de skriftliga källornas uppgifter om Sveariket, tar i sitt inlägg upp betydelsen för uppkomsten av ett rike av att det inom området finns goda kommunikationer både till sjöss och till lands. Han påpekar att resorna ofta var mödosamma. Efter en dagsritt om fyra till fem mil kan både häst och ryttare vara ganska möra. Det är i och för sig riktigt, men samtidigt var man förr i tiden mycket mera härdad inför en resas vedermoder.

Mats G. Larsson, arkeolog och välkänd författare av populärvetenskapliga böcker om svear och götar, tar också upp kommunikationernas betydelse för skapandet av ett rike. Även han har fastnat för att man som högst kan färdas ca 30 km om dagen vare sig man färdas med båt eller rider i ett väglöst inland. Jag tror att det är en alldeles för låg siffra som snarast motsvarar vad en ensam fotvandrare kan utföra. Man behöver bara erinra om Karl XII:s berömda ritt från Turkiet till Stralsund, en resa på cirka 300 mil som gjordes på 15 dagar! Takten var alltså ca 20 mil per dygn, helt säkert med byte av hästar. Det är självklart att inlandsfärder med båt, där man måste dra farkosten långa sträckor, bitvis kan vara mycket dryga. Men sådana kalamiteter var man van vid under forntiden och de flesta kände eller anlidade någon som kände de bästa farlederna.

Att täta förbindelser mellan olika delar av ett rike är av stor vikt för ett enande är emellertid riktigt. De båda inläggen belyser väl fördelen för centrala Svealand med sina många åar och sjöar farbara med båt under delar av året. Men

minst lika stor betydelse har dessa sjöar och åar också haft som vintervägar, när isen bar och då frosten också gjorde vissa sankmarker och mossar farbara. Vintermarknader som Distingen i Uppsala och det förhållande att hästarna i brandgravar och båtgravar i Svealand så ofta är broddade ger en inblick i hur betydelsefull vintern var som tid för resor. De talrika fynden av isläggår i Birka är ett annat vittnesmål om betydelsen av vinterföre. Och norra delen av Östersjön blev ofta isbunden även den och därigenom lätt att korsa.

M.G. Larsson tar också upp ett annat viktigt källmaterial för Svealandsforskningen, nämligen ortnamnen. Ett problem med dem är alltid dateringen och därför är namn som kan knytas till en särskild funktion, t.ex. snäcknamnen (hamnplatser), särskilt lämpliga genom att landhöjningen kan ge en oberoende datering. Jag tror också att tuna-namnen, som alstrats möjligen redan från senromersk tid, kan markera kungens befästa gårdar där hövdingar knutna till kungamakten bodde. Den rika förekomsten av tuna-namn just i Uppland visar att här fanns en central kungamakt med ett starkt fäste. De enstaka förekomsterna utanför centrala Svealand kan markera fästen anlagda under olika tider av sveakungar, men de kan också vara spår av lokala småkungar. Husbyarna är sannolikt en något yngre beteckning med likartad bakgrund.

Annars är det ju allmänt så att namn till vilka makt och ära är knutna gärna vandrar långt över regionala gränser. Därför är beteckningarna Tegneby, Rinkeby, Karleby och Svenneby, som väl ganska säkert minner om krigare av ovanligt mått, nästan omöjliga att använda som nationalitetsmarkörer. Även om tegnen är mest kända i det danska området så medför det inte att ordet i andra områdens ortnamn behöver beteckna just danska krigare. Här håller jag med M.G. Larsson, men däremot är jag mycket osäker på att, som han tror, de här beteckningarna i Västsverige skulle innebära att svearna styrde även där. Svearna har sannolikt under olika tider haft olika regioner inom sin maktsfär, d.v.s. som områden där man tog ut tributer när man kunde men som i övrigt levde ett ganska oberoende liv.

Historikern Harald Gustafsson (*Vid gränsen*, Lund 2006) använder för betydligt senare peri-

oder, nämligen det tidigmoderna Sverige, beteckningen »konglomeratstat». Där består en stat av en rad provinser, mer eller mindre löst knutna till ett centralområde som bildar statens kärnland. Jag kan tänka mig att den forntida sveastaten i hög grad har varit en konglomeratstatsbildning där kärnområdet bestått av de tre folklanden. Därför vill jag också anföra gentemot M.G. Larssons hypotes att skattläggning skett genom svearna, att en skattläggning där var och en betalar efter ekonomisk förmåga är helt osannolik innan kyrkan etablerar sig och tillför kungamakten skrivkunniga prelater och munkar. För de centrala folklanden tror jag inte det fanns någon annan skatt än att man, som termen »folkland» anger, ställde upp med folk (d.v.s. krigsfolk) för regionens försvar eller när den valde kungen planerade fälttåg för att ta tribut från omgivande provinser. Det är sannolikt sådan tribut som exempelvis Snorre menar när han talar om skatt. Dessa tributer liksom senare tullinkomster från bevakade farleder och handelsplatser som Birka var nog sveakungens främsta inkomster.

Dan Carlsson är kulturgeograf och arkeolog och har främst ägnat sig åt Gotlands järnålder. Han påpekar med rätta faran av att beräkna folkmängd och befolkningstäthet med hjälp av bevarade gravfält, eftersom gravfältens bevarande i hög grad är beroende av uppodlingsfrekvensen. Här kan man dock påpeka att när det gäller centrala Svealand synes brandgravfälten som påbörjas under senromersk tid och folkvandringstid främst vara lokaliserade på moränryggar. Som regel är de äldsta gravarna placerade högst upp och sedan breder gravfältet ut sig nedåt sluttningarna för att i vissa fall, under sin sista period, återigen alstra några gravar ovanpå de äldsta på krönet. Bortodlingen av gravar synes i dessa fall främst ha skett vid moränslutningens nedkant där åkern stöter till, och drabbar därför främst vikingatida gravar. I åkermarken kan emellertid också ha legat kammargravar med obrända begravingar från romersk järnålder och folkvandringstid som även dessa sannolikt varit utsatt för en stark bortodlingsfrekvens. När det gäller de sistnämnda är museernas samlingar av lösfynd av stort värde. Om man beaktar dessa felkällor tror jag att gravfäl-

ten är en bra indikator för den forntida bebyggelsen.

I den avslutande diskussionen dryftades många olika sidor av sveaproblemet, men man kan inte säga att seminariet egentligen gav något entydigt svar på den ställda frågan om Svearikets tillkomst.

Att just det forntida sveariket är så svårt att få grepp om kan bero på att det inte finns någon direkt kontinuitet mellan detta rike och det kristna Sverige som växte fram under tiden 1000–1200. Det forntida Sveariket baserade sig främst på en kultgemenskap vars främsta manifestation var kultcentret i Gamla Uppsala. Medan bosättningen vid Gamla Uppsala börjar tidigt så tycks den äldsta högen på högggravfältet vara från 400-talet, och då torde Svithiod med sitt kultcentrum vara etablerat. I detta lösa förbund, som bestod av enskilda hövdingar i hundarelanderna, valde man att taga eller vråka kungar ur den kungaätt som satt i Gamla Uppsala och hävdade ett mytiskt ursprung hos asagudarna.

När frankernas kung Karl den store blev krönt av påven år 800 så fick kungamakten ett annat stöd än en mytisk anfader. Därmed började på kontinenten en ny form av kungamakt som så småningom också nådde Sverige.

Birgit Arrhenius

Arkeologiska forskningslaboratoriet
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
birgit.arrhenius@arklab.su.se

Archaeological research in Estonia 1865–2005. Red. Valter Lang & Margot Laneman. Estonian archaeology 1. Tartu University Press 2006. 388 s. ISBN-10 9949-11-233-8.

Vad vet vi egentligen om estländsk arkeologisk forskning och estländsk arkeologihistoria? De flesta skulle antagligen medge att deras kunskap om de baltiska staternas historiska och arkeologiska forskning är begränsad. De allmänna översikter som finns över Estlands förhistoria och medeltid är i huvudsak publicerade på estniska. Det har därför blivit angeläget att sammanfatta den arkeologiska forskningen i en skriftserie och

göra det estländska källmaterialet tillgängligt på engelska för en internationell publik.

Boken *Archaeological research in Estonia 1865–2005* är den första volymen i serien Estonian Archaeology. Boken spänner från förhistorisk tid fram till modern tid inom estländskt område. I boken medverkar tolv författare som både enskilt och tillsammans bidrar med redogörelser för arkeologins utveckling och förändring i Estland. De ger även en översiktlig presentation av det arkeologiska materialet, från stenålder fram till modern tid. Boken är indelad i fyra delar varav den första är en allmän översikt över arkeologins 140-åriga utveckling i Estland, från publiceringen av den första vetenskapliga studien 1865 till år 2005.

Del två, som utgör tyngdpunkten i boken, behandlar det arkeologiska källmaterialet och den forskning som mer specifikt bedrivits inom ramen för det arkeologiska periodsystemet (stenålder, bronsålder, järnålder, medeltid och modern tid).

Den tredje delen av boken presenterar uppbyggnaden av institutioner och skyddandet av kulturarvet i ett historiepolitiskt perspektiv. Här behandlas upprättandet av museer och vården av deras samlingar under 1900-talet.

Den fjärde och sista delen ägnas åt trender och forskningsområden inom den estniska arkeologin. Här diskuteras bland annat naturvetenskapens betydelse för metodutvecklingen inom ämnet, framväxten av bebyggelsesarkeologiska studier, marin arkeologi samt kombinationen mellan arkeologi, folkminnen och muntliga traditioner.

Alla fyra delarna utgår ifrån ett arkeologihistoriskt perspektiv som också ger boken en tydlig och sammanhållande struktur. Estlands arkeologihistoria följer en delvis annorlunda utveckling än den vi känner i övriga Nordeuropa, och det är mot den bakgrunden som författarna vill att vi skall förstå den estländska arkeologins roll idag. Estland är en ung stat som blev självständig 1918. Redan 1920 inrättades arkeologi som ämnesdisciplin i universitetsstaden Tartu. I syfte att frigöra sig från tyska och ryska intressen i samband med nationsbygget, och i brist på kvalificerade inhemska arkeologer, valde man att rekrytera de första professorerna från Finland

(Arne Mikael Tallgren) och Sverige (Birger Ner- man). Behovet av att utforma en nationell historisk identitet har sedan genomsyrat den arkeologiska debatten. Under andra världskriget var det slut med självständigheten då Estland ockuperades av Tyskland. 1944 införlivades landet som republik inom Sovjetunionen vilket på ett omvälvande sätt präglade det nationella uppbyggnadsarbetet. Sovjetunionen förde en stark förryskningspolitik i landet och den »nationalcentrerade bourgeois-arkeologin» i Tartu avskaffades. Den kulturhistoriska periodiseringen av Estlands förflutna modifierades successivt enligt sovjetiska doktriner och Marx historieteori.

Den traditionella kulturarkeologins frågeställningar förlorade dock aldrig riktigt sin betydelse under de perioder som Estland pendlat mellan självständighet och ockupation. Flera av bokens författare framhåller att frågor om det arkeologiska materialets betydelse för folkets etniska ursprung är ständigt närvarande. Omvärlden har i historiepolitisk mening haft en dramatisk påverkan på Estland, och i beskrivningen av arkeologins framväxt ger boken en intressant inblick i hur en nation hanterar sin självständighet och förhåller sig till sin historia. Läsningen väcker samtidigt tankar om situationen i Sverige och övriga Norden. Hur ser vi egentligen på vår egen nationella historia? Ser vi kanske vår egen arkeologihistoria som mera självklar och mindre dramatisk i sin förändring och utveckling?

Författarna menar att den sovjetkontrollerade arkeologin fram till 1989 inte gav något utrymme för fri teoridiskussion och metodutveckling. Den generella tendensen i estländsk arkeologi från 1950-talet till dess att landet åter blev självständigt har varit en blandning av traditionell kulturarkeologi och studier av teknologi och handelsförbindelser, och precis som i övriga Europa kom arkeologin att närma sig naturvetenskapen.

Vad kännetecknar då senare årtiondens utveckling i Estland? I beskrivningen av 1970- och 80-talens arkeologi framhålls till exempel att man på grund av högt exploateringstryck under perioden främst ägnade sig åt arkeologiska fältundersökningar och därför inte hade möjlighet eller tid att utföra analys och tolkning. Ar-

keologin kom visserligen att växa i takt med en ökad professionalisering, men branschen sägs samtidigt befinna sig i något av en kris.

Det är svårare för författarna att redogöra för den arkeologiska situationen ju mera de närmar sig nutiden. De olika författarna har delvis lite olika sätt att beskriva utvecklingen på, men det förefaller inte vara lika lätt som tidigare att ringa in och beskriva vad som nu karakteriserar den arkeologiska huvudfåran. Den senaste tidens arkeologi i Estland, från 1990-talet och framåt, har förvisso åter fått möjlighet att utvecklas på egna villkor, men det finns mycket forskning att slutföra, sammanställa och publicera. Så mycket att arkeologin inte riktigt orkar med, antyds det mellan raderna.

Valter Lang, bokens redaktör och professor i arkeologi, beskriver exempelvis den arkeologiska situationen under 1970- och 1980-talet som en period av stagnation. Anledningen till den blygsamma produktionen av arkeologiska publikationer i Estland anser Lang ha varit alltför strikt ideologisk kontroll från Sovjetstatens sida och att det inte fanns utrymme för diskussion kring teoribildning och metodutveckling – och därmed heller inga nya grunder för tolkning. Arkeologins stagnation hade säkert fler orsaker utöver det kontrollerande systemet. Akademiska institutioner har också själva en förmåga att utveckla ett slags slutenhet och en känsla av otillräcklighet när gäller att diskutera olika tolkningar. Ett vanligt sätt att förklara bort denna typ av otillräcklighet brukar vara att det antingen råder brist på referensmaterial eller jämförande studier, att materialet är alltför begränsat eller att man har bristfälliga analysmetoder.

Även om den estniska arkeologin under det senaste decenniet i boken beskrivs som ständigt sökande i sin inriktning så är det intressant att produktionen av arkeologiska publikationer i Estland ökat explosionsartat sedan självständigheten. Under de senaste 14 åren producerades det fler monografier, avhandlingar och artikelsamlingar än man sammanlagt givit ut mellan 1920 och 1990, skriver Marge Konsa. Detta visar tveklöst på en stark vitalisering av arkeologin. Konsa ser framför allt socialiseringen av arkeologifämnet som en viktig anledning till denna vitalisering, en utveckling som följer samhälls-

livet i övrigt. Arkeologiämnet har kommit att utvecklas som självständig humanistisk disciplin, utan samma starka krav på att ansvara för landets nationalhistoria som tidigare. Detta har bidragit till att öppna arkeologivärlden för en större mångfald i utbudet.

När det gäller presentationen av det arkeologiska materialet följer boken den traditionella periodindelning vi är bekanta med från övriga Östersjöområdet. Det finns ingen anledning att här beröra materialet från alla perioder, men några särskilt spännande fornlämningstyper från bronsålder och järnålder är värda att tas upp. Nämnas kan exempelvis stenkestegravar som under yngre bronsålder och tidig romersk järnålder uppträder i gravfält. Dessa mycket väl-lagda cirkelformade anläggningar innehåller antingen en eller flera stenkestor avsedda för begravning av såväl obrända som brända kroppar. En mera allmänt utbredd fornlämningstyp är de s.k. tarandgravarna (se Feldts artikel i *Fornvännen* 2003) som även till antalet överträffar stenkestegravarna. Tarandgravarna uppträder under romersk järnålder och varierar i både storlek och utformning. Vissa anläggningar mäter upp emot 100 gånger 20–30 meter, och de kan innehålla från ett par till ett dussintal sektioner eller tarander. Anläggningarna tolkas som gravar men det är sällan möjligt att urskilja enskilda gravgömmor. De brända benen är utspridda och fyndmaterialet är ofta rikt. I vilket sammanhang dessa anläggningar skall förstås är emellertid inte klarlagt. Några sådana tolkningar diskuteras inte i boken. Det skall tilläggas att flera av de estländska fornlämningstyperna är intressanta för jämförelser med motsvarigheter i Skandinavien.

Under mitten av järnåldern och fram till 1000-talet efter vår tidräkning uppträder i sydöstra och östra Estland långhögar, upp till 100 meter långa och omkring 1 meter höga. Långhögarnas begränsade utbredning har föranlett diskussion om nya folkgruppers uppträdande och dessas etniska tillhörighet. Fram till 1970-talet ansågs långhögarna av ryska arkeologer ha blivit anlagda av slaviska grupper. Estländska arkeologer har däremot hellre velat koppla samman högarna med grupper av baltiska finnar. Diskussionen om högarna visar tydligt hur

det arkeologiska materialets etniska betydelse framhållits under tider av politisk osjälvständighet. Tolkningsdiskussionen om långhögarnas sociala och kulturhistoriska betydelse behöver självfallet inte begränsas till frågor om etniskt ursprung. Intressant är att långhögarna utgör en form av kollektivgravar, ungefär som de skandinaviska och finländska långrösen som uppträder längs kusterna under bronsåldern.

I det sista avsnittet diskuterar Heiki Valk hur man i Estland sedan länge haft en tradition att arbeta med folkloristiska källor i syfte att tolka det arkeologiska materialet. Det arkeologiska intresset för studier av estländska folkminnen och estländsk folkkultur har dessutom ökat under 1990-talet. Särskilt har platsbundna företeelser som omnämns i traditionella sägner och berättelser väckt ett intresse för studier av muntliga kulturtraditioner och deras historiska kontinuitet. En del av det folkloristiska källmaterialet i Estland härrör sannolikt från förhistorisk tid, menar Valk, men den muntliga traditionen har visats vara särskilt värdefull när det gäller tolkningen av exempelvis offerstenar, begravningsplatser och kapell från den katolska medeltiden och framåt.

Boken ger i sin helhet en bra inblick i estländsk arkeologi och forskningshistoria. Flera avsnitt har jag inte kommenterat, utan jag har koncentrerat mig på bokens arkeologihistoriska huvudtema. För det är i det historiepolutiska ljuset som författarna vill att vi skall förstå hur både arkeologin och nationen under 1900-talet vuxit fram. Jag tycker att boken på ett samlat och engagerande sätt har lyckats med att väcka mitt intresse för estländsk arkeologi och de kommande volymerna i serien *Estonian Archaeology*.

Hans Bolin

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
hans.bolin@ark.su.se

David Vogt, *Helleristninger i Østfold og Bohuslän. En analyse av det økonomiske og politiske landskap*. Acta Humaniora 254. Oslo Universitet 2006. 275 s. ISSN 0806-3222.

Författaren gör tydligt redan från början att denna bok skiljer sig från många tidigare arbeten om de sydsandinaviska hållristningarna genom att den inte primärt betraktar hållristningarna som religiösa vittnesbörd. Avhandlingen är därigenom inte en undersökning av huruvida hållristningarna speglar religiösa föreställningar eller något annat – svaret på den frågan är redan bestämt i förväg. Det är social kommunikation människor emellan som hållristningarna är spår efter, enligt Vogts argumentation, och inte en kommunikation mellan människor och gudar. Ett kontextuellt förhållningssätt till hållristningarna förespråkas också och här blir det omgivande, fysiska landskapet mycket betydelsefullt att studera.

Den korta introduktionen till hållristningsforskningens historia i Sydskandinavien gränsar till att bli summarisk och schablonmässig i sin framställning. De senare decenniernas forskning, som för övrigt inte alls nämns eller refereras till i detta kapitel, uppvisar inte de drag av Eliot-Smiths diffusionism eller James Frazers sympati-magi från början av 1900-talet, vilket man får intryck av när man läser denna översikt.

David Vogt kunde genomgående ha varit mycket mera generös med referenser i texten och i litteraturlistan, så att han på ett tydligare sätt visat sin kännedom om och sitt förhållningssätt till en rad centrala arbeten inom det senaste decenniets hållristningsforskning i Skandinavien.

I det tredje kapitlet skisseras mycket kortfattat utvecklingen i Europa under yngre bronsåldern. Här betonas att Norden var (s. 31): »en del av det europeiske felleskap og det fantes en betydelig kontakt og påvirkning gjennom hele bronsealdern». Dessa kontakter med fjärran områden, som bl.a. avspeglas i hållristningarna och deras motivval, återkommer i flera sammanhang i boken, men utvecklas inte speciellt ingående. Här hade referenser till skandinaviska arkeologer som arbetat med denna problematik varit på sin plats.

Ett kapitel behandlar dateringshistoria. Det finns ett evolutionistiskt synsätt bakom tidigare försök till typologier menar författaren. Svårigheten är att hållristningar, till skillnad från andra arkeologiska fyndgrupper, inte låter sig datera genom stratigrafiska iakttagelser eller fyndkombinationer. Däremot erbjuder bilder på daterbara föremål en väg till datering om identiska bilder också är kända i form av hållristningar – en av de metoder som Vogt använder.

För att komma närmare en lösning på dateringsfrågan behandlas också de dokumenterade gravar i Norge, Danmark och Sverige som innehållit hållristningar. Enbart fem av de 25 som påträffats i Norge kan säkert dateras och av dessa är fyra daterade till äldre bronsålder – endast en till yngre bronsålder. De mest spektakulära hållristningarna i en gravkontext kommer från Kiviksgraven i Skåne. De benbitar och tänder från graven som daterats och nyligen publicerats av Joakim Goldhahn (*Fornvännen* 2005) tyder på att flera individer gravlagts vid olika tidpunkter, främst under perioden 1400–1000 f. Kr. I kapitlet studeras också bildframställningar på bronsföremål. Här intar givetvis skeppsavbildningarna på rakknivar sin givna plats, liksom Wismarhornet från Mecklenburg och krumsvärden från Rørby i Danmark. Sammantaget pekar dessa två studier åt olika håll: hållristningar i gravar dominerar under äldre bronsålder medan skepp av hållristningstyp på bronsföremål dominerar under yngre bronsålder. Denna diskrepans verkar dock författaren ta lätt på, då han fortsättningsvis argumenterar för att hållristningarna huvudsakligen skulle ha tillkommit under yngre bronsålder.

I det följande kapitlet jämförs utvalda hållristningsmotiv med kända fynd av liknande former som är daterade. Den vingformade doppskon är ett exempel, där verkliga doppskor av brons är kända från kontinenten tillsammans med Hallstattsvärd som dateras till 800–600 f.Kr. Att sedan bara en enda sådan doppsko hittats i Skandinavien (på Öland) är ett faktum som Vogt inte reflekterar speciellt mycket över. I diskussionen om sköldar blev jag mycket förvånad över att författaren inte tar upp ett av de största sköldfynd som gjorts i Europa – Fröslundafyndet från Västergötland som gjordes 1985!

Med sina 15 sköldar från 700-talet f.Kr. är Frös-lundafyndet mycket centralt och långt viktigare för denna studie än de irländska exempel som presenteras i avhandlingen.

Hällristningarnas rumsliga distribution i landskapet diskuteras i kapitel 7. Slutsatsen blir att det verkar finnas ett intentionellt förhållande mellan hällristningar och lerjord i Østfold och i Bohuslän. Detta samband är inte obekant, som Vogt gör gällande: flera arkeologer har tidigare uppmärksammat det liksom att det sannolikt är ett ekonomiskt system baserat på boskapsskötsel som orsakat detta samband. I *Cambridge Review of Archaeology* 1985 diskuteras under-tecknad och Ulf Bertilsson Bohuslans hällristningar och landskapets förutsättningar för en ekonomi baserad på boskapsskötsel på lerjordarna under bronsåldern. Även i det följande kapitlet hävdar författaren i konklusionen (s. 129) att arkeologer inte varit klara över att lerslätterna har existerat – ett påstående som är direkt felaktigt.

I kapitel 9 vidgas det kontextuella perspektivet kring hällristningarna till en genomgång av boplatser, metallfynd och gravar i undersökningsområdet. Säkra boplatser är få och därför blir relationen hällristning–boplatser omöjlig att uttala sig om. Metallfynden sammanfaller inte rumsligt med hällristningarna. De gravar som behandlas är s.k. åsrösen (kuströsen på svenska). Deras kronologiska spännvidd är dock mycket stor och sträcker sig från senneolitikum till vikingatid, vilket gör hela denna kategori svår att använda när man diskuterar hällristningar. Studien av boplatser, metaller och gravar bidrar inte med något nytt bränsle till diskussionen om hällristningarnas kontext, förutom det redan kända faktum att bronser och hällristningar vanligen inte hittats i samma områden.

Avhandlingens teoretiska kärna presenteras ganska sent i boken. Enligt min mening borde detta kapitel ha kommit tidigare, eftersom många tolkningar som förutsätter detta teoretiska avsnitt redan presenterats i tidigare kapitel. Här behandlas fyra teman: (1) modeller för politiska organisation i statslösa samhällen, (2) ekonomisk och politisk differentiering av landskap, (3) ideologi och (4) social semiotik. Vogts

avhandling anknyter tydligt till en samhällsinriktad forskningsinriktning, där strukturer och generella drag betonas framför agenter och enskildheter. Olika semiotiska teorier presenteras också: centralt i framställningen är begreppet logonomiskt system. Det rör sig om ett tydligt regelsystem som talar om vem som förmedlar ett budskap och hur detta budskap ska mottas och förstås. Hällristningarna är enligt Vogt ett sådant system, där symboler skapade av hövdingarna ger viktiga förhållningsregler till övriga jämlingar eller underlydande som kan befinna sig i landskapet viktigaste ekonomiska produktionsområden.

Huvudfrågan är vilka som ägde boskapen på lerslätterna i Østfold och Bohuslän. Ett större interregionalt perspektiv är kanske nödvändigt för att förstå denna problematik, vilket författaren också föreslår. Bronssköldarna från Frös-lunda kanske markerar ett centralområde i Västergötland vars välstånd ska relateras till omfattande boskapsuppfödning i Bohuslän – modellen är fullt möjlig i en storskalig politisk organisation.

I nästa kapitel försöker författaren hitta olika hällristningsmotivs ursprung och spridning. Detta avsnitt kunde med fördel ha integrerats med kapitel 6, då båda behandlar samma attribut och diskussionen om ursprung och datering är snarlik. Inga skeppsbilder finns enligt Vogt i Centraleuropas Hallstattkultur. Här föreligger ett missförstånd: skeppsbilder (i kombination med solsymboler och »Hallstattankor») finns i många centraleuropeiska sammanhang, bl.a. som dekor på bikoniska bronskärl.

Kontentan av denna avhandling är att hällristningarnas främsta syfte var att synliggöra och markera politisk legitimitet och rätt till landskapet. Bilder av transportmedel, som skepp och vagnar, liksom krigare och krigarattribut, som är ristningarnas vanligaste motiv, passar enligt författarens argumentation bra i ett scenario där den politiska makten ska tydliggöras ute i landskapets viktigaste produktionsområden – lerslätternas betesområden.

Avhandlingen är intressant och den är ett nytt bidrag till hällristningsforskningen, även om man kan ställa sig frågande inför vissa slutsatser. Den är ovanlig för sin tid, då den så

tydligt fokuserar på ekonomiska, naturgeografiska och ideologisk-politiska förklaringar och tolkningar av ristningarna och lämnar ett förhållandevis litet utrymme för de religiösa aspekterna. Jag kan instämma i många av de tolkningar som framförs, men jag tycker att det finns två grundläggande tveksamheter i resonemanget:

1. Att inte utgå från att ideologi, politik och religion hänger mycket intimt samman. Hällristningar kan inte vara en logonomisk apparat för en härskarideologi utan att också gestalta ett religiöst tänkande.
2. Att utgå från att ristningarna tillkommit under en mycket kort period under yngsta bronsåldern, då vissa analyser pekar i en annan riktning. Ristningarnas roll i en politisk maktdiskurs startar redan under period II, vilket bl.a. Kiviksgraven är ett påtagligt uttryck för.

Thomas B. Larsson

Institutionen för arkeologi och samiska studier
Umeå universitet
SE-901 87 Umeå
thomas.larsson@arke.umu.se

Jens Heimdahl, *Urbanized nature in the past. Site formation and environmental development in two Swedish towns, AD 1200–1800*. Theses in Quaternary Geology 5. University of Stockholm. 150 pp. ISBN 91-7155-143-3.

This thesis was submitted for examination in November 2005 at the University of Stockholm. It is composed of the introduction and description of the work undertaken at Karlstad and Norrköping in southern Sweden, followed by five articles on key aspects of the research. These aspects are:

- * A new method for urban geoarchaeological excavation
- * Urban sediments as indicators of changes in land use and building traditions
- * Botanical evidence for changes in vegetation

and cultural landscapes in post-Medieval Karlstad

- * Botanical evidence for change in environment and tradition in Norrköping
- * Archaeobotanical evidence of early tobacco cultivation in Norrköping

The key questions this thesis seeks to address are the nature of urbanized anthropogenic sediments in Medieval settlement and the reconstruction of palaeoecology in these settlements. Data collected to address these questions then led to the creation of conceptual models of site formation, vegetation and anthropogenic modification of the urbanized environment which created the excavated deposits. These are questions of interest to a range of researchers: Medieval historians, archaeologists, geologists and students of urban development.

Whilst analyses of site formation processes on urban sites is not new in north-western Europe, it has generally been undertaken by archaeologists with limited training in the earth sciences, or by earth scientists with limited understanding of archaeological methods and theory. Such work tends to be carried out by “specialists” (sedimentologists, palaeobotanists, zooarchaeologists, entomologists, etc.) whose work is then digested by an archaeological director. Often, both the specialists and director have only a limited grasp of the inherent complexities of their colleagues’ disciplines. This system has worked for several decades because a better one has not yet come along. Heimdahl’s thesis goes some way to addressing the problems of this approach. Simply put, individuals need a greater grasp of the various intellectual strands needed to understand and interpret the formation of archaeological sites; not simply listing what we dig up, but the sedimentary forces, ecological structures and taphonomic processes that lead to the deposits and subsequently the samples we look at.

The combination of methods applied by Heimdahl in the field is extremely rare. On the two sites where analysis was undertaken, description of the sedimentary sequences and archaeological contexts was undertaken in tandem by an archaeologist and Heimdahl himself,

a quaternary geologist. This is a new departure, and an important one. It is becoming crucial to have a disinterested descriptor recording such data in the field. There is a tendency amongst some archaeologists whose brains move faster than their pens to produce interpretations rather than descriptions of the sediments they see in front of them. This leaves a poor primary record, which lacks the actual description of what was present on site. Whilst on many occasions the archaeologist may be right in their interpretation, few archaeologists have formal training in the earth sciences, and so they may also be wrong. Without leaving formal descriptions in the written archive, no one will ever be able to reinterpret the site properly.

It speaks volumes to Heimdahl's abilities that he managed to achieve this. Archaeology is a discipline that relies heavily on personal relationships, often tricky for a non-archaeologist to negotiate. Yet, the experiment has paid off, with good models of site formation processes produced for each site.

In addition to the sedimentary modelling, Heimdahl undertook archaeobotanical analysis in the field, providing continuous feedback on samples in the field, to characterize the sedimentary units in terms of their palaeoecological history as well as their formation processes. This is an extremely productive form of work, and one which can give great benefits in influencing the fieldwork strategy. There is never enough time in the field to excavate and record everything to the degree we would like, and therefore any exercise that helps prioritise what should be dug is of benefit. Again, this is rarely undertaken – one of the few examples where it has occurred recently is the work in advance of Terminal 5 at Heathrow Airport, London.

An excavation close to the old river channel was the focus of the research in Norrköping, sited in an area which has had a human presence for several thousand years. It became an urban centre in the Medieval period, developing over floodplain deposits, water meadow and rural pasture. Subsequently, evidence for local arable cultivation is apparent, with rye, wheat, barley and oats all recovered. The sediments under investigation included waterlain alluvium at the

base of the sequence, organic dark earths and urban occupation debris, including structural remnants. The urban deposits were interspersed with evidence for flood events, suggesting that the urban environment was rather more dynamic than was desirable for the inhabitants, and that little flood defence infrastructure was in place.

Karlstad is located on an active river delta system, leading to increased complexity of the urban stratigraphy. Excavations in the town led to the investigation of site formation and palaeoecological reconstruction. This analysis indicates that the river itself has shifted across the town, leading to deposition of waterlain sediment. Subsequently, dark earths formed, indicating increased human activity, and the presence of animal stock, perhaps in a semi-urban environment. (It is worth noting that in this instance, the use of the term "dark earth" differs from its application in some other north-west European towns, where "dark earth" is used to describe deposits formed during periods of abandonment in urban settings). Subsequent to the dark earth deposits, full urban sediments accumulated, with extensive structural and artefactual remains. The palaeoecological analysis indicates a phase of pre-urban deforestation followed by the development of water meadows and pasture.

In addition to the important work which has been done modelling sedimentation and environmental change in the towns, Heimdahl has brought to light a number of interesting points regarding several of the plant species recovered, notably food and drink related; always of interest to archaeologists! This casts light on the range of "exotic" species which may be encountered in urban assemblages. *Fragaria moscata* (hautbois strawberry, Sw. *parksmultron*) was found in 18th century deposits in Karlstad, indicating possible cultivation of this fruit, and *Pimento officinalis* (allspice, Sw. *kryddpeppar*) was found in 17th century deposits, suggesting relatively early import of this spice.

Analysis of another class of plant remains suggests that hops and *Myrica gale* (bog-myrtle, Sw. *pons*) were added to beer until the 15th century, but not thereafter, whilst *Filipendula ul-*

maria (meadowsweet, Sw. *älggräs*), a rarely noted species in this context, was also used. A very important discovery is the earliest Swedish occurrence of seeds of the tobacco plant *Nicotiana rustica* from late 16th century deposits in Norrköping, indicating very early cultivation of this plant following the establishment of trade routes to the New World. A wide range of other economic species was recovered, which made it possible to establish the diversity of species imported and used in these towns during the Medieval period.

This thesis is an excellent piece of work in several respects, and will hopefully join the canon of well-used methodological essays. The methodology, uniting archaeological and geo-

morphological techniques is in itself a significant step forward. Modelling the site formation processes for part of these two towns is also a useful addition to our understanding of Medieval urban development. The notes on archaeobotany have added valid points of interest to ecological historians as well as archaeologists.

Jane Sidell

Institute of Archaeology
University College, London
31–34 Gordon Square
London WC1H 0PY
UK
tcrnejs@ucl.ac.uk